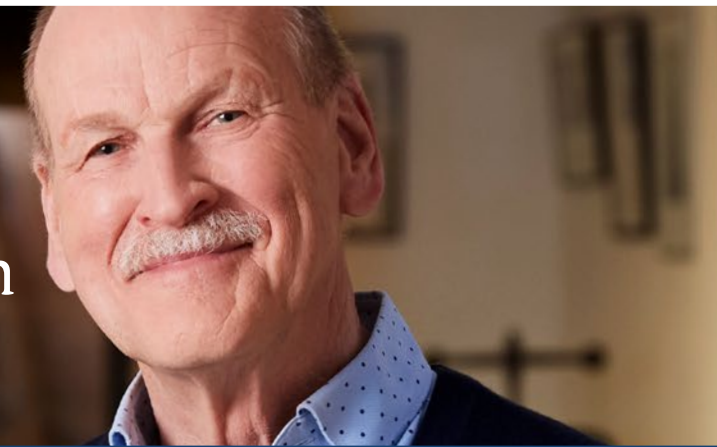

Rapportage themadialogen Samen leven

Knel en kiemverhalen

- **Gemis aan sociale contacten** met familie en vrienden, evenals de 'toevallige ontmoetingen'.
- **Het sociale isolement** waarin sommige ouderen, jongeren of mensen in een kwetsbare positie in terechtkwamen.
- **Rouwen op afstand** ervaren mensen als zwaar.
- **Zorgen om verharding in de samenleving.**

- + **De creativiteit en initiatieven** die in (lokale) gemeenschappen of in de persoonlijke sfeer ontstonden.
- + **De reflectie die ontstond over wat echt belangrijk is** in het leven en in de samenleving.

Gepensioneerde, dialoog 5

'Ik verlang naar het vrolijke en de spontaniteit in de samenleving. Ik kijk ernaar uit om weer evenementen te hebben waar mensen blij van worden. Door de evenementen ontmoeten mensen elkaar weer en dat is heel krachtig.'

Wie zaten aan tafel?

6 gesprekken

47 deelnemers totaal

Hosts kwamen uit de volgende gemeentes: Houten, Hof van Twente, Heemstede, Zutphen, Noordoostpolder, Hoogeveen

Enkele proces-observaties

Veel dromen van deelnemers rondom het thema gaan over sociale cohesie en kansengelijkheid in onze samenleving. Tegelijk lijkt het lastig om daar concrete ideeën bij te genereren.

Veel deelnemers benoemden de dialogen zelf als manier om 'uit je bubbel' te treden en andere mensen te ontmoeten.

Dromen

- **Weer (spontaan) samenzijn en toevallige ontmoetingen.**
- **Bewegen in de buitenlucht** om van de natuur te genieten en gezond te blijven.
- **Aandacht, begrip en respect voor elkaar.** Een samenleving waarin je 'mag zijn wie je bent'.
- **Gelijkwaardigheid en kansengelijkheid.**

Vier ideeën

1. Een actieve rol van burgers in het ontplooiën van initiatieven gericht op verbinding en aandacht voor elkaar.
2. Na de crisis het leven gefaseerd weer met elkaar oppakken, waarbij er extra aandacht moet uitgaan naar kwetsbare groepen en begrijpelijke communicatie voor iedereen.
3. De fysieke ruimte zo inrichten, dat die uitnodigt tot meer ontmoeting.
4. Burgers actief betrekken als het gaat om ideeënvorming voor de toekomst.

Themadialogen over ‘samen leven’: inleiding

Op zoek naar ideeën voor ‘na de crisis’

Wat is er tijdens corona in de knel gekomen dat we met elkaar wensen te herstellen? En welke kiemen voor vernieuwing hebben de afgelopen maanden ook het licht gezien, die we juist groter zouden willen maken? Deze vragen stonden centraal in het project ‘perspectief en dialoog’ van het interdisciplinaire team **Nederland na de crisis**, dat een onderdeel is van het programma-DG **Samenleving en COVID-19**. In dit breed opgezette project werden in het voorjaar van 2021 activerende dialogen tussen burgers, middenveld, wetenschappers en overheid georganiseerd om ideeën te ontwikkelen voor herstel en vernieuwing. Dialogen die inspireren en motiveren, krachten bundelen, en nieuwe initiatieven stimuleren. De thema’s en ideeën die naar voren komen vormen bovendien input voor een landelijke herstel- en vernieuwingsagenda.

Om te onderzoeken rond welke thema’s mensen in gesprek zouden willen voerden we een twintigtal **verkenningdialogen**. Daarin vroegen we een gemêleerde groep wat voor hen in de knel was gekomen tijdens corona, wat was ontkiemd, en wat voor hen (dus) belangrijke thema’s voor de toekomst zijn. Hieruit kwamen zeven onderwerpen naar voren. Het thema ‘samen leven’ was daar een van.

Waarom ‘samen leven’ als thema?

Bij de verkenningdialogen hoorden we **knelverhalen** die de manier waarop we in Nederland samen leven raakten. Deze verhalen gingen bijvoorbeeld over gebrek aan respect of zorg voor elkaar – denk aan geen afstand houden, niet openstaan voor andere meningen, elkaar geen helpende hand bieden, niet gezien worden. Sommige mensen maakten zich zorgen over de verharding in de maatschappij en de afstand die ontstaat tussen groepen. Sommigen voelden zich zelf ook meer aan de rand staan. Opvallend was dat in de groepen die tijdens corona extra kwetsbaar waren, dit soort verhalen vaker gedeeld werd. Mensen die noodgedwongen geïsoleerder leven (zoals mensen met een chronische ziekte) en/of die meer in stilte met hun problemen worstelen (zoals mensen in armoede) hebben het tijdens de corona crisis extra zwaar – ze passen vaak niet in het ‘hokje’ van de maatregelen en hun verhalen sneeuwen onder bij het andere nieuws. Of de maatregelen maken contact en communicatie letterlijk moeilijker (denk aan dove mensen voor wie mondkapjes het liplezen bemoeilijken).

De andere kant van de medaille was er ook. In de **positieve** ervaringsverhalen waarin het thema ‘samen leven’ naar voren kwam, kwamen namelijk juist voorbeelden naar voren van mensen die

juist een sterker gevoel van saamhorigheid, naar elkaar omkijken, elkaar helpen, respect hebben ervaren. Ook de (her)waardering voor belangrijke beroepen kwam hierbij naar voren. Digitale communicatiemiddelen, zoals beeldbellen, kwam soms naar voren als een positieve ontwikkeling omdat dit de betrokkenheid en inclusiviteit van groepen die anders meer moeite hebben om in contact te komen kan versterken.

Als het gaat over de vraag: ‘wat moeten we herstellen, behouden of uitbouwen na de crisis?’ werd saamhorigheid en verbinding zowel benoemd als iets dat herstel verdient (omdat er verschillen zijn ontstaan en spanningen) en als iets waar een kans ligt om te behouden (omdat het in de crisis al is versterkt). Het besef dat sommige mensen veel meer door corona zijn geraakt dan anderen waardoor er ‘winnaars en verliezers’ dreigen te ontstaan, is voor mensen een bron van zorg of in elk geval iets om aan te pakken in de toekomst.

Op basis van de verkennende gesprekken maakten we de omschrijving in bijgaande tekstbox voor de themadialogen over ‘samen leven’.

Thema: samen leven

De coronacrisis raakt iedereen, ongeacht afkomst, leeftijd, status of cultuur. Dat heeft het gevoel van samen vergroot. Er is meer aandacht voor elkaar. Zeker voor mensen die het extra nodig hebben. Wandelen met oudere mensen. Leerlingen helpen bij hun online lessen. Bewust kopen bij je lokale winkel, zodat die blijft bestaan.

Tegelijkertijd zien we dat het virus de verschillen vergroot. Sommige mensen zijn hun baan kwijt, terwijl er voor anderen niet zoveel verandert. Bepaalde mensen komen bijna niet meer buiten en zijn eenzaam, terwijl anderen juist druk ervaren omdat ze heel hard werken.

Terrassen, winkelstraten, stadions, de werkvloer: het zijn normaal plekken waar we allerlei verschillende mensen ontmoeten. Nu zien we elkaar minder. En de verschillende meningen over de coronamaatregelen zorgen voor spanningen. De tolerantie naar elkaar staat onder druk.

Hoe komen we weer dichterbij elkaar? Wat helpt om elkaar te waarderen ondanks de verschillen? Hoe houden we het omkijken naar elkaar en het gevoel van samen vast? Hoe zorgen we voor de mensen die in de crisis veel verloren hebben? Wat kunnen burgers, overheden, bedrijven daarin betekenen? Hoe kunnen (sociale) media een positieve bijdrage leveren?

Zes themadialogen

Om door te praten over het thema 'samen leven' organiseerden we zes themadialogen, waaraan in totaal 47 mensen meededen. Hier wisselden zij uit over knelpunten en kiemen uit de coronaperiode, deelden ze dromen voor na de crisis en onderzochten ze samen ideeën om datgene wat in de knel is gekomen weer te herstellen, en kansen voor vernieuwing te verzilveren. Voor de opzet van de gesprekken verwijzen we naar de uitleg werkwijze. In deze rapportage beschrijven we de rode draden uit de gesprekken.

1. Knelpunten en kiemen uit de coronatijd

De eerste vraag in elk gesprek was wat er volgens de deelnemers in de knel was gekomen of ontkiemd was tijdens corona.

Als **knelverhalen** deelden mensen op het thema samen leven vooral ervaringen rond hun eigen verbinding en gebrek daaraan, maar ook over hoe ze in andere groepen mensen hiermee zien worstelen en de afstand die in de maatschappij lijkt te ontstaan:

- **Het gemis van sociale contacten.** Mensen missen sociale ontmoetingen met (groepen) vrienden en familie, maar ook de (toevallige) ontmoetingen bij de koorrepetitie, het sporten, bridgen of op de opleiding. Dat is voor hen zelf lastig, maar heeft ook impact op de samenleving, omdat het volgens een belangrijk deel uitmaakt van onze 'sociale cohesie', het gevoel ergens bij te horen.

'Ik merk dat door het gebrek aan contact veel mensen om mij heen geen energie hebben en zich depressief voelen. Normaal geef je juist elkaar inspiratie om verder te kijken. Het maakt het leven een stukje leuker als je het met anderen deelt.' (student, dialoog 1)

'De arm om je heen, elkaar even vastpakken. Dat mis je heel erg. Ik heb me niet eenzaam gevoeld, maar wel heel erg alleen. En nog.' (gepensioneerde, dialoog 1)

- Het **sociale isolement** waarin sommige ouderen, jongeren of mensen in een kwetsbare positie in terecht kwamen. En de eenzaamheid die dat met zich meebracht. Mensen maken zich zorgen over die groepen.

'Mijn moeder is 74 en heeft hartproblemen en ze durft gewoon niet meer. Ze is al een jaar echt nergens meer geweest, ze zit alleen maar in dat hele kleine huisje van haar. Op een gegeven moment wilde ze ook niet meer dat wij langskwamen, alles ging maar per telefoon en ze werd steeds kleiner en verdrietiger. En met haar zijn er natuurlijk veel meer mensen en dat vind ik echt een hard gelag.' (wethouder)

'Ik ben actief in een buurthuis en daar komen veel mensen overdag koffie drinken of even gymnastieken of wat zingen. Een heleboel mensen reddend zich prima alleen en die kunnen zich in hun eentje goed vermaken. Maar er zijn ook mensen voor wie zo'n kopje koffie en even met iemand praten heel belangrijk is, voor wie dat echt hard nodig is. Iemand zei tegen me: 'Laten we alsjeblieft weer bij elkaar komen. Misschien wordt het mijn dood, maar dit is geen leven. Dan heb ik in ieder geval nog even een tijdje geleefd.' (gepensioneerde, dialoog 5)

- Hoe we (noodgedwongen) moesten **rouwen op afstand**. Waardoor je afscheid nemen niet als groep (familie, vrienden, bekenden) kan beleven, en elkaar niet tot troost kan zijn. Men miste daarin letterlijk het 'samen'.

'Ik ben mijn oma verloren door corona, zij had het heel zwaar. Ik moest afscheid nemen via een beeldscherm, dat is echt niet menselijk en dat wens je niemand toe. Het is niet te verdragen en ik ben het nog steeds aan het verwerken. Het zijn beelden die je niet uit je hoofd krijgt.' (verzorgende, dialoog 6)

'Ik heb in een paar maanden tijd een aantal mensen verloren. Ook in heel korte tijd. En ervaren hoe dat is dat je niet bij elkaar kan troost zoeken. Je kan elkaar niet in de armen vallen. Dat vond ik heel heftig. Mijn hartsvriendin werd ziek en overleed in een paar maanden. Die was jarig, en daar kon ik niet heen. En dat was haar laatste verjaardag.' (schrijver en coach, dialoog 1)

'Op 14 maart kreeg mijn vader corona en op 16 maart was hij dood. Op afstand afscheid nemen, via het scherm hem zijn laatste adem uit zien blazen. Dat vind ik heftig.' (teammanager, dialoog 4)

- **Verharding en afstand in de samenleving.** Verschillende deelnemers benoemen de afstand die tussen groepen ontstaat en hun zorgen over hoe we als samenleving met elkaar omgaan, hoe verhoudingen voor hun gevoel op scherp zijn komen te staan.

'Waar gaat de samenleving eigenlijk heen? De normen en waarden zijn veranderd merk ik, en grenzen worden verlegd, ook met de rellen enzo die er kwamen. Daar was ik wel heel erg van geschrokken. Ik begrijp dat mensen de hele situatie zat zijn, want ik ben het ook zat. Maar dat je zover gaat, dat de stad half wordt afgeft...' (student, dialoog 4)

'Tussen culturen ontmoeten we elkaar niet meer, bijvoorbeeld bij ontmoetingsdagen die ik organiseer. Mensen vallen terug op het eigen groepje en de sociale cohesie komt in de knel.' (Predikant, dialoog 2)

'Het lijkt alsof het woord vrijheid bijna wordt misbruikt als vrijbrief om alles te mogen doen en zeggen. Op social media, de televisie, de krant... En dat is eigenlijk door corona niet ontstaan, de pandemie heeft dingen die er eerder waren alleen maar verder naar buiten gebracht. Wat is dat eigenlijk: samen leven? Dat betekent toch dat we moeten proberen elkaar te begrijpen op z'n minst. Er is een verschil tussen 'ik begrijp je' en 'ik ben het met je eens'. En dat is OK. Ik hoef niet met iedereen bevriend te zijn, maar ik wil wel iedereen begrijpen.' (opleider softwarebedrijf, dialoog 4)

Als het ging over positieve **kiemen** die tot ontwikkeling zijn gekomen, hoorden we verhalen over thema's als:

- **De creativiteit en initiatieven die in (lokale) gemeenschappen of in de persoonlijke sfeer ontstonden om naar elkaar om te zien, elkaar te ontmoeten.** Er werd gedeeld over persoonlijke ontdekkingen en slimme vondsten, maar ook over (lokale) acties en maatschappelijke initiatieven die zijn opgestart.

'Ik heb voor een 100-jarige burger een megafoon laten aanschaffen en voor het huis van deze persoon gaan staan. Zo konden we iemand ludiek naar buiten roepen en kort op afstand met elkaar spreken. Ik wilde ook op bezoek bij een woongroep in het dorp, waar 22 mensen met een beperking wonen. Dit was een feestelijke gelegenheid en toen heb ik een piano laten aanrukken, zodat we er een feestje van konden maken. De begeleiders zetten de stoelen op 1,5 meter en zo waren we toch een beetje samen. Ik merk dat creativiteit ineens een hele belangrijke vaardigheid is: alles wat je aan cognitie weet, dat is leuk, maar uiteindelijk gaat het om creativiteit. Je ontdekt zo welke waarden er echt belangrijk zijn. Dat zijn: aandacht en luisteren.' (Burgemeester).

'Saamhorigheid en samen zijn staat in de Molukse gemeenschap centraal. Als er iemand overlijdt hebben we de avond van tevoren een afscheidsdienst met honderden mensen. Nu was er niet eens genoeg plek voor de familie zelf. Mensen werden wel creatief en zetten livestreams op, crowd fundings om de families te ondersteunen. Bij ons thuis was er iemand met corona en op een avond hoorden we plots de deurbel, dan staat er niemand maar er staan wel 4 pannen met eten voor de deur.' (kassamanager, dialoog 6)

'Ik zou vorig jaar een wijkproject doen dat binnen zou plaatsvinden, maar toen heb ik de buitenkamers bedacht. Dat is een serie van workshops die buiten zijn, zoals bij mensen in een tuin. Soms kenden mensen elkaar, soms niet. Het doel was om elkaar te ontmoeten door een creatieve workshop. Mensen schreven een gedicht over de kleine dingen om hen heen. Mijn intentie was dat je kleine dingen in de omgeving moet waarderen om jezelf weer fijner te voelen. Mensen hebben de gedichten aan elkaar voorgelezen en hebben met elkaar gegeten. Het is uiteindelijk tentoongesteld in de wijk en het is toch wel een mooi initiatief geweest.' (kunstenaar, dialoog 5)

'In de situatie van 1,5 meter kan je niet verlangen dat verdrietige mensen afstand laat houden. Ze willen aanrakingen. Met de stichting nazorg bedachten we een laagdrempelige manier van verbinding voor rouwende mensen, namelijk een koffie inloop. We zijn direct in livestreams verder gegaan. Je merkt nu dat we toch een mooi gesprek hebben, ondanks dat je elkaar fysiek niet ziet.' (rouwmedewerker, dialoog 3)

- De reflectie die ontstond over wat echt belangrijk is in het leven en in de samenleving en dat koesteren. Voor de één gaat dat om dankbaarheid, het herwaarderen van zaken die eerst vanzelfsprekend voelden en voor een ander gaat dat over omzien naar elkaar, het herontdekken van vriendschappen, of nauwer contact met nabije burens.

'Ik heb ervaren dat we in de buurt een WhatsApp hebben waar we meer gebruik van maken. We letten meer op elkaar. Ik krijg een betere band met de mensen in de buurt. Ik vind het belangrijk dat we dat vasthouden.' (gepensioneerde, dialoog 5)

'Als je in zo'n lock-down zit ga je enorm waarderen hoe vrij we in Nederland eigenlijk leven. Hoe vanzelfsprekend het eigenlijk is...' (militair, dialoog 2)

'Met een oude kennis van mij had ik soms mailcontact, maar een maand of 13 geleden nam hij contact met mij op met de vraag of we eens zouden gaan wandelen. En sindsdien hebben we elk weekeinde twee dagen met elkaar gewandeld. Ik denk dat een sport- of beweegmaatje voor iedereen prettig kan zijn. Het is hartstikke gezond.' (administratief medewerker, dialoog 5)

2. Dromen en wensen voor de toekomst

De tweede vraag in de dialoog ging over wat mensen ten diepste wensen op het thema. Waar dromen mensen van? Hier hoorden we de volgende verlangens voor na corona:

- **Weer met elkaar samenzijn:** met vrienden of familie samen eten, bij elkaar op bezoek. Met name ook de spontaniteit daarvan: een bezoek niet te hoeven plannen, maar spontaan iets kunnen ondernemen.

'Ik hoop dat we snel weer kunnen terugkeren naar een staat van zijn waar iedereen oprecht blij op straat kan lopen, een drankje in de kroeg kan drinken of bij zijn tante op bezoek te gaan zonder te moeten nadenken van kan dit, mag dit?' (student, dialoog 4)

- **De toevallige ontmoetingen** die ontstaan bij (buurt)evenementen, waardoor je buiten je eigen bubbel treedt en elkaar ontmoet.

'Ik verlang naar het vrolijke en de spontaniteit in de samenleving. Ik kijk ernaar uit om hier weer evenementen te kunnen hebben waar mensen blij van worden. Dat heb ik echt gemist. Het gaat om het samen verbinden. Door de evenementen ontmoeten mensen elkaar weer en dat is heel krachtig.' (gepensioneerde, dialoog 5)

- **Aandacht, begrip en respect voor elkaar.** Een samenleving waarin je mag zijn wie bent en waar ruimte is voor iedereen.

'Mijn wens zou zijn dat Nederland meer openstaat voor open communicatie met begrip en compassie naar elkaar toe. Zonder elkaar direct te veroordelen, luisteren naar elkaar om elkaars verhaal te horen en zo meer begrip te krijgen. Wat nodig is om daar te komen, is een open houding en oprecht naar elkaar luisteren zonder je eigen mening gelijk te verkondigen. Waarom denk je dat? Waarom is dat jouw beeld bij iets? Bereid zijn om te luisteren naar een andere mening.' (dorpsvoorzitter, dialoog 5)

'Ik vind diversiteit belangrijk. Ik denk dat we elkaar meer moeten respecteren en dat we moeten zorgen dat mensen met totaal verschillende achtergronden elkaar kunnen ontmoeten. Bijvoorbeeld bij de miljoenen woningen die gebouwd moeten worden, hoop ik dat er ook genoeg sociale huurwoningen komen en dat die dichtbij dure koopwoningen komen. Misschien ook senioren woningen in de buurt van starterswoningen.' (administratief medewerker, dialoog 5)

'Dat we niemand achterlaten. Of je nou student of oudere van een verpleeghuis bent, dat maakt niet uit. Dat we ons de vraag stellen: wat zou nou in haar leven omgaan? Wat zou er in zijn situatie er zijn? In plaats van: hij heeft zijn haar niet goed gekamd, of wat zijn dat voor kleren, of waar komt die vandaan. Meer interesse voor wat er in een ander leven speelt.' (opleider softwarebedrijf, dialoog 4)

- Gelijkwaardigheid en **kansengelijkheid** in onze samenleving.

'Als het gaat over dromen komt bij mij kansengelijkheid op. Ieder kind heeft recht op onderwijs en sport. Kinderen met minder geld komen niet zo snel toe aan sporten. Bij de toeslagen affaire draaide het ook om kansengelijkheid. Het moet meer centraal komen te staan.' (student, dialoog 3)

'Mijn diepe wens voor Nederland is gelijkwaardigheid. Ik denk dat corona de verschillen in onze maatschappij extra naar boven haalt. Op allerlei vlak. De meest kwetsbare mensen, worden nog kwetsbaarder. De jongeren worden ook behoorlijk aangepakt, terwijl er juist zoveel goede ideeën zijn, juist ook bij jongeren. Ik hoop heel erg dat die ongelijkwaardigheid niet weggemoffeld wordt, maar zichtbaar blijft zodat we er wat mee kunnen doen. Dat doe je volgens mij, bij de liefde voor de mens die naast jou woont. Het begint bij jezelf. Je kunt vanuit jezelf al heel veel doen.' (schrijver en coach, dialoog 1)

3. Eerste stappen en ideeën

Als laatste vraag in de dialogen nodigden we mensen uit om – alle verhalen van de anderen gehoord hebbende – na te denken over de eerste stappen die we kunnen zetten. Wat is belangrijk om als eerste te gaan doen?

In deze ronde springen er 4 thema's uit, namelijk:

- Een actieve rol van burgers in het ontplooiën van initiatieven gericht op verbinding en aandacht voor elkaar. Gecombineerd met een ondersteunende rol van de overheid bij bestaande (lokale) initiatieven. Hierbij wordt benoemd dat structurele, grote problemen op het gebied van samen leven niet alleen door lokale initiatieven ondervangen kunnen worden.

'Inwoners kunnen zelf beginnen, met wat zij denken dat nodig is. Maar de overheid kan dat wel ondersteunen. Laat het vanuit burgers beginnen. Zij weten wat er speelt en nodig is.' (groeps gesprek, dialoog 1)

'De overheid zou meer dienend moeten zijn en stimulerend kijken naar initiatieven. Dat hoeft niet altijd geld te zijn, maar vaker de vraag stellen aan burgers, dorpen, wijken: wat heb je nodig en hoe kunnen we je helpen? In plaats van dat de overheid het zelf bedenkt en doet. Mensen kunnen veel op eigen kracht en soms is er een steuntje nodig. De andere kant is dat er ook grote, structurele problemen zijn. Als die blijven bestaan, kan je koffie drinken met iemand en dat is fijn, maar diegene en de generaties daarna komen niet echt uit het diepgaandere probleem. Als de overheid dit soort diepgaande problematiek van kwetsbare groepen niet groots en structureel aanpakt, is het voor (sommige) vrijwilligers en andere maatschappelijk betrokken burgers moeilijk om optimistisch te blijven.' (groeps gesprek, dialoog 6)

- Na de crisis het leven gefaseerd weer met elkaar vormgeven, waarbij er extra aandacht moet uitgaan naar kwetsbare groepen, zoals jongeren. Hoe zorgen we ervoor dat iedereen, bijvoorbeeld door begrijpelijke communicatie, daarin wordt meegenomen?

'Er is een jaar lang heel veel gecommuniceerd van dit moet je doen, dat moet je doen. Het zit in je hoofd: een jaar lang regels en angst. Andersom zou het goed zijn om doelgericht op tv duidelijk te maken: ga je ding weer doen, het kan weer. De angst ontwortelen. Een campagne beginnen met spotjes, radio om ons weer aan de gang te krijgen.' (student, dialoog 4)

'Communicatie is belangrijk. Jip en Janneke taal zodat iedereen het kan begrijpen.' (teamleider, dialoog 4)

'Kijk naar de mensen die tijdens de crisis extra hard zijn geraakt. Zoals de jonge mensen met mentale problemen, de mensen die hun baan verloren en werkloze mensen. Hen weer helpen om opnieuw te starten. Daar ligt een rol voor de overheid en de samenleving.' (groeps gesprek, dialoog 6)

- Het actief betrekken van burgers als het gaat om **ideeënvorming voor de toekomst**. Naast de lokale initiatieven, noemen mensen burgerparticipatie ook als een thema op zich. Ze vinden het belangrijk dat de overheid in gesprek is met burgers over beleid en over de samenleving.

'Er is meer burgerparticipatie nodig. Als je weet wat iedereen denkt en vindt kan je beter met elkaar overeenkomen. Wat goed is tijdens deze coronaperiode is dat je via deze dialoogtafels met elkaar in gesprek

gaat. Ik vind dat er op nationaal niveau iets moeten komen zoals jongeren panels, zodat mensen inspraak kunnen krijgen op de overheid.' (student, dialoog 3)

'Op scholen beginnen met gespreksgroepen met scholieren, wethouders, jeugdorganisaties samenkomen: hoe zit het met jullie? Hoe gaan we hier verder? Dat gesprek samen hebben, niet alleen in de schoolkring, maar met de burgemeester, politie etc. Bijvoorbeeld 1x per maand als gewoonte. Het begint bij: samen in gesprek gaan hoe we samen willen zijn.' (opleider softwarebedrijf, dialoog 4)

- De **fysieke ruimte** zo inrichten, dat die uitnodigt tot meer ontmoeting.

'Als je kijkt naar Nederland zou de manier van wijken opbouwen anders kunnen, zodat ontmoetingen echt plaatsvinden. Veel groen, veel ruimte tot beweging. De infrastructuur is de verantwoordelijkheid van de overheid, maar de samenleving maken mensen zelf. De lokale overheid zou moeten verplichten dat er bij nieuwbouw wordt uitgegaan van de mens en de samenleving, en niet van de economie en de snelheid. Anders bouwen.' (Wethouder, dialoog 5)

'De kwaliteit van de openbare ruimte is iets van de woningcorporatie, de gemeente en particuliere eigenaren. Het is belangrijk om te zorgen dat de wijk groen en leefbaar blijft en het eigenschap heeft bij de mensen. Misschien is burgerbegroting daarbij een mogelijkheid. De openbare ruimte kan mogelijkheden bieden voor ontmoeten, bewegen en samenleven.' (ZZP'er, dialoog 3)

Een aantal concrete voorbeelden van activiteiten die passen bij de ideeën benoemen we in de tekstboxen (in de citaten zijn er nog meer te vinden)

Live muziek in het online café

Een café-eigenaar uit Houten organiseerde tijdens de lock-down, iedere vrijdagavond live muziek in zijn café. Zo'n 25-30 vaste gasten die normaal in het café waren, keken nu live mee via de live stream. Toen vanwege de aangescherpte maatregelen ook bandjes niet meer samen mochten optreden, ging hij zelf platen draaien en dat live-streamen. Een mooie manier om heel lokaal het 'samenzijn' te blijven creëren/voelen met elkaar.

Een buurtnetwerk

In Rotterdam is een groep buurtbewoners een initiatief gestart om hun eigen buurt 'leefbaarder' te maken. Door veel extra groen en bankjes te plaatsen, wordt de buitenruimte een fijne plek om samen te komen. Door het buurtnetwerk, dat onder de aangescherpte maatregelen ook online vorm kreeg door verschillende activiteiten, kennen buurtgenoten elkaar. Samen 'een bakkie doen' is dan een stuk gemakkelijker te realiseren.

Concluderend lijkt de mensen die deelnamen aan de dialogen over 'samen leven' vooral te gaan om een diepe wens voor een inclusieve samenleving waarin er oog is voor iedereen en gelijke kansen. Initiatieven die werden benoemd die dat ondersteunen, zijn vooral acties en projecten op lokaal niveau. Veel deelnemers zien daarin een belangrijke en actieve rol voor burgers zelf maar kijken ook naar de overheid om die initiatieven en acties te stimuleren, ondersteunen en breder te communiceren.

In de persoonlijke sfeer kijken de meeste deelnemers vooral uit naar sociale ontmoetingen binnen én buiten de eigen kennissenkring. Juist de spontaniteit en de toevallige ontmoetingen die ontstaan in een 'open samenleving' is iets wat veel deelnemers belangrijk vinden. Voor zichzelf maar ook voor de maatschappij. Het werd meerdere malen gekoppeld aan het gevoel dat door Covid veel mensen zich in hun eigen bubbel terugtrokken waardoor verhoudingen tussen groepen in de samenleving verder op scherp kwamen te staan.

4. Procesobservaties

Veel van de dromen van deelnemers rondom het thema 'samen leven' gaan over sociale cohesie, onderlinge verbinding en aandacht en kansengelijkheid. Het bleek soms nog lastig om daar concrete ideeën bij te genereren. Welke interventie of aanpak werkt? Dat is niet zo makkelijk te bedenken. Wat mensen in plaats daarvan benadrukten is de weg naar het ontwerpen van die aanpak: door voort te bouwen op de spontane burger- en lokale initiatieven die al zijn ontstaan, bijvoorbeeld.

Ze spraken ook regelmatig de hoop uit dat de overheid actief de burgers opzoekt om hierover in gesprek te gaan.

Veel deelnemers benoemden de dialogen al als manier om 'uit je bubbel' te treden en andere mensen te ontmoeten. Soms heel letterlijk door contactgegevens uit te wisselen zo de dialoog voort te kunnen zetten.

'Ik vond de grote hoeveelheid perspectieven die naar voren kwamen erg fascinerend. Je bent niet altijd in contact met andere sociale bubbels, en nu krijg je die verhalen ook te horen.' (student, dialoog 6)

'Ik hoorde waardevolle dingen die ik lokaal niet oppik. Ik hoorde verhalen en invalshoeken van anderen. Ik heb ondertussen 2 mensen via LinkedIn een verzoek gestuurd om in contact te komen. Ik ga er rijker uit dan ik erin kwam.' (ZZP'er, dialoog 3)

Het horen van de verhalen van andere deelnemers kwam soms diep binnen. Mensen luisterden en reageerden echt op elkaars verhalen. Een paar reflecties die daarbij aansluiten:

'Ik hoor veel verdriet op alle gebied. Wat ik wel ervaar is dat je beter leert te waarderen wat we eigenlijk hebben.... oa de vrijheid. En in reactie op [moeder]: er is een boel stuk gegooid [moeder].' (Gepensioneerde, dialoog 1)

'Mij raakte het verhaal van [kassamanager]; verdriet en geluk samen delen in de gemeenschap. Wat mooi. Daar kunnen we als samenleving wat van leren. Het verhaal van [werkloze] was pittig, dat je geen perspectief ziet, dat is somber.' (Communicatie adviseur, dialoog 6)

Concluderend: het afgelopen jaar heeft veel mensen de waarde van sociale ontmoetingen, zowel binnen de eigen kennissenkring als ook de toevallige ontmoetingen op andere plekken doen inzien. Voor mensen zelf, en voor de maatschappij als geheel. Daarnaast heeft de coronacrisis volgens veel deelnemers ook knelpunten in de samenleving, bijvoorbeeld kansengelijkheid of verharding tussen groepen blootgelegd en zelfs verergerd. Dat vraagt volgens hen niet alleen herstel, maar ook (structurele) vernieuwing. Daarbij hopen mensen dat de maatschappij en de overheid samen naar oplossingen gaan zoeken.

